

Van het Plein tot Gethsemane

Hoe Nederland de eigen oplossing voor het probleem-Jeruzalem weigerde te verzilveren

De status van Jeruzalem is een van de meest gecompliceerde volkenrechtelijke problemen, niet in de laatste plaats door de ambivalente houding van de Verenigde Staten. Zo heeft de Senaat met de *Jerusalem Embassy Act* (10 mei 1995) Jeruzalem officieel tot ongedeelde hoofdstad van Israël verklaard, maar maakt de president stelselmatig gebruik van zijn recht op gebruik van een *wavier* om de eerste consequentie van die erkenning – het verplaatsen van de Amerikaanse ambassade van Tel Aviv naar Jeruzalem – niet ten uitvoer te hoeven brengen. Tot 1967 was Jeruzalem verdeeld in een oostelijk (Arabisch) en westelijk (Israëliësch) deel. In dat zelfde jaar bezette Israël oostelijk Jeruzalem tijdens de Zesdaagse Oorlog. Nederland heeft sinds 1967 het gezag van Israël over Oost-Jeruzalem weliswaar *de facto*, maar niet *de jure* erkend en volgt daarmee de lijn van de Verenigde Naties en de meeste lidstaten van de Europese Unie. De status van Jeruzalem vormt sinds de Zesdaagse Oorlog een splijtzwam in de vele vredesonderhandelingen.

Stelt u zich eens voor dat er sinds 1950 een VN-politiemacht in Jeruzalem aanwezig was geweest als resultante van een vredesverdrag tussen beide landen. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit tot een vorm van détente had geleid. Een naïeve ‘what-if’-veronderstelling? Wellicht. Niettemin heeft Nederland in 1950 een reële oplossing voor het conflict in Jeruzalem in handen gehad, maar vanwege *démarches* van het Vaticaan bij o.a. het Ministerie van Buitenlandse Zaken en binnenlandse partijpolitieke overwegingen werd afgezien van steun aan het eigen voorstel. Een fraai voorbeeld van *Roma locuta, causa finita*.

De kwestie van de Heilige Plaatsen

Op 29 november 1947 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties resolutie 181 aan. Hiermee trachtte de VN via het idee van *territoriale internationalisatie* van Jeruzalem en de omliggende gebieden een oplossing te vinden voor de patstelling

tussen Israël en Trans-Jordanië. In navolging van resolutie 181 nam de Algemene Vergadering op 9 december 1949 resolutie 303 aan, die uitging van een verdeling van Palestina in een Arabische en joodse staat, waarbij Jeruzalem een enclave werd – niet zoals Danzig of Triëst, maar als een *corpus separatum*. Om de internationale vrede en veiligheid te bewaren, zouden Jeruzalem en omliggende gebieden conform art. 75 van het VN-Handvest onder het gezag van de Verenigde Naties worden gebracht en onder de bepalingen van hoofdstuk XIII van het Handvest worden bestuurd door de Voogdijraad (*Trusteeship Council*).

Na beëindiging van het Britse mandaat in 1948 en de afkondiging van de staat Israël op 14 mei van dat zelfde jaar escaleerden de vijandelijkheden in een grootschalige oorlog van de Arabische landen tegen Israël. Hoewel de Syrische en Egyptische legereenheden grote verliezen leden, slaagde het Arabische Legioen van Trans-Jordanië erin vrijwel de gehele Westelijke Jordanoever, inclusief het oostelijk deel van Jeruzalem, te bezetten. Israël handhaafde zich in de westelijke helft van de stad. Op grond van art. 3 van de Staakt-het-vuren-overeenkomst van 3 april 1949 werd een demarcatielijn vastgesteld die Jeruzalem verdeelde in twee *de facto* invloedsgebieden, met als resultaat dat al het personen- en goederenverkeer tussen beide stadsdelen praktisch werd uitgesloten.

Op 11 december 1948 nam de Algemene Vergadering van de VN resolutie 194 aan. Deze resolutie stelde o.a. een Verzoeningscommissie (*Conciliation Commission*) in, die de instructie kreeg voorstellen te doen voor een permanent internationaal regime in Jeruzalem en een regeling te treffen voor de Heilige Plaatsen. De Verzoeningscommissie onderhandelde met Israël en Trans-Jordanië over een statuut voor het *corpus separatum*, maar al spoedig bleek dat beide landen niet van plan waren hun gezag over Jeruzalem op te geven. Een hernieuwde poging van de Algemene Vergadering via de Voogdijraad te onderhandelen mislukte eveneens.

Dramatis personae: L.J.C. Beaufort

Het invloedrijke katholieke lid van de Nederlandse afvaardiging naar de jaarlijkse Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, L.J.C. Beaufort (KVP), vond dat Israël en Trans-Jordanië – in het belang van de internationale rechtsorde – een deel van hun soevereine rechten dienden prijs te geven aan een hogere autoriteit (*i.c.* de VN). Als Franciscaanse minderbroeder voelde hij zich persoonlijk betrokken bij de veiligheid van de Heilige Plaatsen. De Franciscaanse orde had – in vergelijking tot de andere religieuze orden – de meeste belangen in het *corpus separatum*. De orde beheerde tientallen Heilige Plaatsen in Jeruzalem, zoals de geboortekerk, het Heilig Graf van Jezus, het graf van Maria, Dominus Flevit en Gethsemane. De vrees voor schade aan deze christelijke heiligdommen was niet ongegrond: tijdens de gevechten was het Heilig Graf beschadigd, was er aanzienlijke schade toegebracht aan de kapel van het Cenakel, werd de zetel van de Apostolische Delegatie vernield, was het Latijnse kerkhof omgewoeld en de abdij van de Dormitio beschadigd, en was het klooster van de zusters Reparatricen deels geëvacueerd vanwege beschietingen.

De Nederlandse delegatie

In november 1949 bestudeerde Commissie I (Politieke Commissie) van de VN de amendementen die door de lidstaten waren ingediend inzake het rapport van de Verzoeningscommissie. De Nederlandse delegatie vond dit rapport 'volstrekt onaanvaardbaar', omdat – o.a. met het oog op de Koude Oorlog – de Sovjetunie in een internationaal regime zou kunnen infiltreren. Bovendien vond M.A.M. Klompé (KVP) dat vooral de katholieken een grote invloed in Jeruzalem moesten krijgen. Enige haast was daarbij geboden want 'hoe vaster de Joden in het zadel, hoe minder wij krijgen', zo schreef zij aan de KVP-fractievoorzitter C.P.M. Romme.¹

De Nederlandse delegatie was van mening dat het idee van een *corpus separatum* geen reële oplossing bood. Israël en Trans-Jordanië weigerden namelijk iedere vorm van *territoriale internationalisatie*, waardoor de inzet van een internationale VN-troepenmacht, die het *corpus separatum* moest verdedigen, gedoemd was te mislukken. De instructie die de delegatie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken had meegekregen, gaf de Nederlandse delegatieleden de vrijheid in samenwerking met de Zweedse delegatie een voorstel te formuleren waarbij de beveiliging van en de vrije

toegang tot de Heilige Plaatsen als uitgangspunt werd genomen (*functionele internationalisatie*). De gedachte van het *corpus separatum* werd daarmee verlaten. In dit plan zouden Israël en Trans-Jordanië de soevereiniteit over de Heilige Plaatsen overdragen aan een door de VN ingestelde Hoge Autoriteit; erkenden zij de jurisdictie van een Hoge Commissaris over de Heilige Plaatsen; garandeerden zij vrije toegang tot de Heilige Plaatsen voor pelgrims en geestelijken; en – dat was een noviteit – kreeg de Hoge Commissaris de beschikking over een VN-politiemacht die de Heilige Plaatsen zou beschermen. In tegenstelling tot territoriale internationalisatie bleef het zelfbestuur van Trans-Jordanië en Israël over het gebied – minus de Heilige Plaatsen – gehandhaafd.

Vaticaanse machtspolitiek I

Paus Pius XII was tegen een *de jure* en *de facto* erkenning van het gezag van Israël over Jeruzalem. In de pauselijke encyclieken *In Multiplicibus Curis* (24 oktober 1948) en *Redemptoris Nostri Cruciatius* (15 april 1949) sprak hij zijn steun uit voor territoriale internationalisatie, zoals weergegeven in resolutie 181. Het Vaticaan gaf zijn Nuntii de opdracht bij de regeringen en kerkelijke autoriteiten van de VN-lidstaten te lobbyen voor territoriale internationalisatie. De internuntius in Nederland, Mgr. P. Giobbe, trachtte op deze wijze de Nederlandse – katholieke – delegatieleden, politici en de kerkelijke autoriteiten te pousseren voor het Vaticaanse standpunt.²

De katholieke leden van de Nederlandse delegatie trachtten *vice versa* het Vaticaan van de juistheid en levensvatbaarheid van het Nederlandse voorstel te overtuigen. In september 1949 spraken Beaufort en Klompé met Mgr. Griffith, de hoogste vertegenwoordiger van het Vaticaan bij de VN. Deze stond opvallend genoeg welwillend jegens het Nederlandse initiatief. Op diens verzoek stuurden Beaufort en Klompé een rapport over het Nederlandse standpunt aan Mgr. Tardini, de chef van de eerste afdeling der Staatssecretarie en de hoogste adviseur op het gebied van diplomatieke zaken van de paus.

Tardini weigerde echter het Nederlandse voorstel te accepteren. Om verdere Nederlandse initiatieven te ontmoedigen, stuurde het Vaticaan begin oktober 1949 de invloedrijke aartsbisschop van New York, kardinaal Spellman, naar Nederland om te proberen het Ministerie van Buitenlandse Zaken te pousseren een instructiewijziging te formuleren die in lijn was met de opvatting van het Vaticaan.

De instructiewijziging van 17 november 1949

De démarches van het Vaticaan hadden resultaat. Op 17 november 1949 verstuurde het Ministerie van Buitenlandse Zaken een instructiewijziging aan de Nederlandse delegatie in New York. In deze nieuwe instructie werd de delegatie opgedragen géén amendementen in te dienen die gebaseerd waren op functionele internationalisatie.³

Deze démarches van het Vaticaan irriteerden de leden van de delegatie. De voorzitter van de delegatie, G.J. van Heuven Goedhart, schreef hierover aan minister van buitenlandse zaken D.U. Stikker: 'iets anders staat het met instructiewijzigingen als gevolg van démarches van buitenlandse zijde bij Uwer Excellentie Departement ondernomen. [...] Het kan voorkomen – en het is in feite voorgekomen – dat de delegatie een gewijzigde instructie ontvangt, ten doel hebbende haar een houding voor te schrijven in overeenstemming met een van buitenlandse zijde ten Departement van Uwer Excellentie ondernomen démarche [...].'⁴

De secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, H.N. Boon, verdedigde de instructiewijziging, omdat volgens hem het scheppen van een tweede Berlijn, Triëst of Danzig vermeden moest worden. De oplossing voor de problematiek rond Jeruzalem moest zich volgens Boon richten naar de verlangens van de paus, zoals uitgedrukt in de encycliek *Redemptoris Nostri* (sic!).⁵

Het vervolg

Commissie I (de Politieke Commissie van de VN) nam een Australisch amendement aan, met als uitgangspunt de territoriale internationalisatie in de vorm van een *corpus separatum*, omdat de Zuid-Amerikaanse (traditioneel pro-Vaticaan) en Arabische lidstaten een anti-Israëlische coalitie vormden. Ondanks een vurig pleidooi van de Israëlische vertegenwoordiger Eban werd het Nederlands-Zweedse voorstel niet meer ter stemming gebracht. Op 9 december 1949 nam de Algemene Vergadering de aanbevelingen uit Commissie I over in resolutie 303.

Die resolutie leidde niet tot de gewenste oplossing. Israël incorporeerde het westelijk deel van Jeruzalem in de staat Israël. Dat werd gesymboliseerd doordat de Knesset op 23 januari 1950 Jeruzalem als hoofdstad van Israël uitriep. Israël handhaafde de aanspraken op Oostelijk Jeruzalem, met als argument dat Trans-Jordanië dit deel van de stad tijdens de aanvalsoorlog tegen Israël had geannexeerd. Trans-

Jordanië breidde eveneens zijn jurisdictie uit over Oostelijk Jeruzalem.

De Algemene Vergadering van 1950

Doordat de Voogdijraad en de Verzoeningscommissie geen oplossing hadden bereikt, ontstond in de zomer van 1950 weer interesse in het Nederlandse voorstel. De Nederlandse regering besloot op de vijfde Algemene Vergadering een resolutie in te dienen conform de lijn van het Nederlandse amendement uit 1949. Het Vaticaan trachtte een herhaling van 1949 vroegtijdig te voorkomen. De internuntius Giobbe trachtte in de loop van juli o.a. minister J.R.H. van Schaik (KVP) en Beaufort te pousseren geen initiatieven gericht op functionele internationalisatie te nemen.⁶

Bij verscheidene regeringen – die in de zomer van 1950 werden gepolst over de levensvatbaarheid van een resolutie – heerste vooral scepsis tegenover de niet-constructieve houding van Israël en Trans-Jordanië. De Nederlandse zaakgelastigde in Parijs vernam op het Quai d'Orsay dat de Franse regering nog geen standpunt had ingenomen en de tijdelijke zaakgelastigde in Washington schreef aan Stikker dat de Verenigde Staten verrast waren met het Nederlandse initiatief, maar dat ook het *State Department* nog geen definitief standpunt had bepaald.⁷ De Verenigde Staten stelden voor dat Nederland zou proberen via geheime besprekingen met Israël en Trans-Jordanië tot een akkoord te komen. In dat geval zouden de Verenigde Staten het voorstel steunen. Trans-Jordanië en – dat was vooral van belang – Israël reageerden voorzichtig positief op het Nederlandse initiatief.

De houding van het Vaticaan was eveneens belangrijk, met het oog op de positiebepaling van de Zuid-Amerikaanse lidstaten. De Nederlandse gezant bij de Heilige Stoel sprak op 20 juli 1950 met Tardini. Deze vertelde hem dat het Vaticaan zijn standpunt van 1949 handhaafde (territoriale internationalisatie). Tardini voegde daar echter aan toe dat voor iedere andere oplossing de Heilige Stoel de volledige verantwoording aan de betrokken regeringen overliet en hiervoor in geen enkel opzicht medeverantwoordelijk kon worden gesteld.⁸

De beleidsmakers op het Ministerie van Buitenlandse Zaken interpreteerden deze nuancering zodanig, dat het Vaticaan zich bij een *functionele internationalisatie* zou neerleggen, mits de resolutie een provisioneel karakter zou hebben. Deze veron-

derstelling was de basis van de regeringsinstructie waarin een mandaat werd gegeven om onderhandelingen met Israël en Trans-Jordanië te openen. De delegatie mocht echter alleen een resolutie indienen, mits Israël, Trans-Jordanië, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk het voorstel steunden en er redelijke zekerheid bestond dat het voorstel door een tweederde meerderheid van de Algemene Vergadering zou worden aangenomen.

Het Nederlands-Zweedse voorstel

Uit de Nederlandse delegatie werd een commissie-*ad hoc* samengesteld, die belast werd met de onderhandelingen. Dit zg. 'Palestina comité' stond onder leiding van de diplomaat C.L. Patijn. Het onderhandelingssteam bestond verder uit enkele Zweedse diplomaten en twee Britse specialisten: een voor het gebruik van juridische taalformuleringen, een andere op het gebied van geografische informatie. Voorts werd frequent ruggespraak gehouden met Britse, Franse en Amerikaanse vertegenwoordigers.

Al snel werd duidelijk dat het openbreken van de *status quo ante* alleen mogelijk was via de Heilige Plaatsen. Onder het voorgestelde statuut zou het pelgrimsverkeer onder begeleiding van een VN-troepenmacht weer geleidelijk op gang kunnen komen, teneinde een vorm van *détente* tussen beide beligerenden te bewerkstelligen. Verder bepaalde het voorstel dat de strijdkrachten van beide landen binnen drie maanden na ondertekening van het vredesverdrag moesten worden teruggebracht tot normale vredessterkte.

Eind september 1950 waren Israël en Trans-Jordanië in beginsel bereid een overeenkomst te sluiten. Israël zou – met tegenzin – genoegen nemen met Westelijk Jeruzalem in ruil voor *de jure* en *de facto* erkenning van de staat Israël door Trans-Jordanië, in de hoop dat de andere Arabische landen dit voorbeeld zouden volgen. Voor Trans-Jordanië bood het een uitgelezen mogelijkheid om – ondanks de mede door dit land geïnstigeerde aanvalsoorlog tegen Israël – een *de facto* en *de jure* erkenning over Oost-Jeruzalem te bewerkstelligen. Bovendien betekende de overeenkomst een mogelijkheid voor een – gedeeltelijke – terugkeer van de Arabische vluchtelingen naar Oostelijk Jeruzalem en een regeling voor de Arabische eigendommen die nu in Israëlische handen waren.

Vaticaanse machtspolitiek II

De inschatting van Buitenlandse Zaken over de

houding van het Vaticaan leek bevestigd te worden toen bleek dat de Franse (katholieke) minister van buitenlandse zaken, R. Schuman, het Nederlandse voorstel met paus Pius XII besprak. Volgens Franse diplomaten had de paus tegen Schuman gezegd dat het Vaticaan akkoord zou gaan met het Nederlandse voorstel mits in de preambule het provisionele karakter van de resolutie benadrukt zou worden.⁹

Kennelijk gealarmeerd door deze berichten haastte het Vaticaan zich deze 'omissie' recht te zetten. In de Vaticaanse staatskrant *Osservatore Romano* brak Tardini een lans voor het idee van een *corpus separatum*. Vanwege deze tegenstrijdige berichten spraken de katholieke delegatieleden met de Vaticaanse vertegenwoordiger Mgr. Griffith. Deze bevestigde – in tegenstelling tot 1949 – dat het Nederlandse voorstel niet levensvatbaar was, omdat van de kant van Israël slechts sprake was van 'kwade trouw'.¹⁰

Beaufort kwam hierdoor in een ernstig loyaliteitsconflict. Hij had zich verbonden aan de augustusinstructie, maar het machtswoord van het Vaticaan woog zwaar op zijn schouders. Op 22 september 1950 besprak hij de kwestie met kardinaal Spellman.¹¹ Deze zette hem onder grote druk en verweet hem dat hij – als Franciscaanse pater – de regeringsinstructie zwaarder liet wegen dan het standpunt van het Vaticaan.

Na een geselprocessie van tegenstrijdige loyaliteiten besloot Beaufort het standpunt van het Vaticaan zwaarder te laten wegen dan de regeringsinstructie, hoewel hij het Vaticaanse standpunt niet realistisch vond.¹² Deze ultramontaanse opstelling was potentieel rampzalig voor de resolutie, omdat unanimitet bij de indieners van het grootste belang was om voldoende vertrouwen te creëren bij de overige lidstaten.

Positiebepaling

Op 24 november 1950 besprak het Palestina-comité de opstelling van het Vaticaan. Hoewel het Nederlands-Zweedse voorstel weinig kans maakte door de Algemene Vergadering aangenomen te worden, wilden de meeste gedelegeerden de resolutie toch indienen. Terwijl Trans-Jordanië zware onderhandelingen voerde, was de teneur binnen het Palestina-comité dat koning Abdallah bereid was met het voorstel in te stemmen. Het Britse *Foreign Office* en het Franse *Quay d'Orsay* waren ervan overtuigd dat Trans-Jordanië zich in de praktijk bij het statuut zou neerleggen. Bovendien vond het Palestina-comité dat de instemming van Israël belangrijker was dan die van

Trans-Jordanië, omdat het risico voor de christelijke belangen in Palestina vooral van Israël kwam en niet van Trans-Jordanië.

Roma locuta, causa finita

Het initiatief lag nu bij de – ernstig verdeelde – Nederlandse delegatie. Tijdens een stormachtige vergadering stelde Patijn dat de positie van Nederland werd geschaad als het voorstel niet werd mede-ingediend.¹³ Andere delegatieleden vonden ook dat – nu er overeenstemming was tussen Trans-Jordanië en Israël – de mede-indiening doorgezet moest worden.

Beaufort was niet alleen tegen indiening, hij wilde zelfs dat Nederland zou tegenstemmen. In geval van een instructiewijziging die mede-indiening of *sponsoring* mogelijk zou maken – ook bij geen gegarandeerde tweederde meerderheid – zou hij uit de delegatie treden, wat catastrofaal was voor het vertrouwen in de resolutie. Voor sommige delegatieleden was dat reden genoeg de resolutie niet te steunen, omdat het uittreden van Beaufort uit de delegatie kwalijker werd geacht dan het indienen van de resolutie die – mogelijksterwijs – niet met tweederde meerderheid aangenomen zou worden.

De KVP-partijvoorzitter J.R.H. van Schaik wees Beaufort op de binnenlandse consequenties van zijn houding, die antipapistische sentimenten kon aanwakkeren. Beaufort – gesteund door KVP-fractievoorzitter Romme – bleek niet van zijn standpunt af te brengen: *Roma locuta, causa finita*. Van Schaik steunde Beaufort. Vanuit binnenlandse partijpolitieke overwegingen besloot de partijtop dat de KVP het standpunt van het Vaticaan niet als oorzaak zou noemen van de gewijzigde opstelling. De KVP zou vasthouden aan de voorwaarde uit de regeringsinstructie dat mede-indiening uitsloot indien een tweederde meerderheid niet werd gehaald.¹⁴

Minister-president Drees was ontevreden over de gang van zaken, maar stemde – onder druk van de KVP – in met een instructiewijziging. Vermoedelijk was hij bevreesd voor eventuele gevolgen voor de brede-basiscoalitie: Nederland zou het voorstel dus niet mede-indienen, maar wel sponsoren. Minister van buitenlandse zaken Stikker steunde het standpunt van Patijn, maar – net als Drees – wilde ook hij geen kabinetscrisis riskeren.¹⁵ Op 4 december 1950 telegrafeerde hij de delegatie dat het voorstel niet mocht worden ingediend, maar dat Nederland bij de stemming wel vóór moest stemmen.¹⁶

De problemen in de Nederlandse delegatie waren

in het buitenland niet onopgemerkt gebleven. De Israëlsche ambassadeur was erover verontwaardigd dat een eenling als Beaufort een belangwekkende resolutie kon torpederen. De Zweedse ambassadeur Boheman riep Nederland op het voorstel objectief te beoordelen, omdat hij anders op korte termijn geen oplossing zag voor het conflict. Tijdens een vergadering van Commissie I sprak de Britse gedelegeerde Lord Macdonald zijn spijt erover uit dat Nederland zich als geestelijk vader van het plan zou terugtrekken, klaarblijkelijk onder druk van het Vaticaan.

Afloop

Tijdens de vergadering van 7 december 1950 in Commissie I zakte het draagvlak voor de – nu Zweedse – resolutie zonder de Nederlandse steun als een kaartenhuis ineen. Daarnaast had het verzet tegen de resolutie vaste vorm aangenomen door een nieuwe resolutie van de Belgische delegatie, die gebaseerd was op resolutie 303. Ofschoon Israël en Trans-Jordanië betoogden dat dit voor hen onaanvaardbaar was, vond het Belgische voorstel onmiddellijk veel steun, omdat het beantwoordde aan de wensen van het Vaticaan, de Zuid-Amerikaanse staten en de Arabische staten. Het Zweedse voorstel werd verworpen; de Belgische resolutie werd aangenomen.

Conclusie

De kans dat het Nederlandse voorstel in 1950 door de Algemene Vergadering zou zijn aangenomen, was niet groot, maar niet te verwaarlozen, omdat het de steun had van de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Israël en Trans-Jordanië. De resolutie bood een reële kans de patstelling tussen Israël en Trans-Jordanië te doorbreken en een regeling voor Jeruzalem te treffen. Dat het Vaticaan dit voorstel kon torpederen met de hulp van Nederlandse katholieke politici en de koudwatervrees van overige, niet-katholieke politici, kan – met de wijsheid achteraf – gekwalificeerd worden als verbazingwekkend buitenlands beleid en een gemiste kans. Volgens Patijn was het niet ondenkbaar dat met de aanwezigheid van een internationale troepenmacht in Jeruzalem vanaf 1950 de angel uit het conflict zou zijn gehaald. Indien de *status-quo* tussen Israël en Jeruzalem langs de lijnen van het Nederlandse plan was doorbroken, was Jeruzalem als slijtzwam in het conflict tussen Israël en de omliggende landen wellicht veel eerder geneutraliseerd of niet meer aanwezig geweest.

Noten

- 1 M.A.M. Klompé aan C.P.M. Romme, 17 november 1949, Nationaal Archief (NA), *archieff Romme*, 2.21.144.
- 2 P. Giobbe aan L.J.C. Beaufort, 28 juli 1950, Archief Franciscaner Minderbroeders (AFM), *archieff Beaufort*, D87/M1/55.
- 3 Klompé aan Romme, *a.w. noot 1*.
- 4 G.J. van Heuven Goedhart aan D.U. Stikker, 5 januari 1950, AFM, *archieff Beaufort*, D87/M1/46A.
- 5 H.N. Boon aan J.R.H. van Schaik, 27 oktober 1949, NA, *archieff Van Schaik*, 2.21.151, inv.nr. 103.
- 6 Memorandum *Résumé de la question de Jérusalem* van P. Giobbe aan J.R.H. van Schaik, 25 augustus 1950, NA, *archieff J.R.H. van Schaik*, *a.w. noot 5*.
- 7 O. Reuchlin aan DIO/PZ, 2 augustus 1950, NA, *archieff J.R.H. van Schaik*, *a.w. noot 5*.
- 8 M.W. van Weede aan DIO/PZ, 21 juli 1950, NA, *archieff J.R.H. van Schaik*, *a.w. noot 5*.
- 9 D. U. Stikker aan M.W. van Weede, 24 november 1950, *archieff Ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa)*, inv.nr. 999.2 VN-Heilige Plaatsen Jeruzalem.
- 10 D.J. von Balluseck aan D.U. Stikker, 21 november 1950, *BuZa*, inv.nr. 999.2 VN Heilige Plaatsen Jeruzalem.
- 11 L.J.C. Beaufort aan F. Spellman, 22 september 1950, AFM, *archieff Beaufort*, D87/M1/59.
- 12 Memorandum inzake de internationalisatie van Jeruzalem, NA, *archieff J.R.H. Van Schaik*, *a.w. noot 5*.
- 13 Gesprekken van auteur met C.L. Patijn op 4 en 23 mei 2001, en op 6 september 2002. Gesprek auteur met J.L. Heldring op 2 april 2001.
- 14 M.A.M. Klompé aan L.J.C. Beaufort, 3 december 1950, NA, *archieff Klompé*, 2.21.183.
- 15 D.U. Stikker aan D.J. von Balluseck, 29 november 1950, *BuZa*, inv.nr. 999.2 VN Heilige Plaatsen Jeruzalem.
- 16 D.U. Stikker aan Nederlandse delegatie, 4 december 1950, *BuZa*, inv.nr. 999.2 VN Heilige Plaatsen Jeruzalem.

Harry Veenendaal studeert internationaal recht aan de Universiteit Utrecht. Hij dankt dr C.L. Patijn en mr J.L. Heldring voor hun nuttige commentaar tijdens gesprekken met de auteur.